

Ferwagner Péter Ákos

Szegedi Tudományegyetem, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Az erőszak első megnyilvánulásai és következményei Palesztinában

Zavargások „nabi Músa” ünnepén és Jaffában (1920–1921)

Az első világháború utáni hónapokban rendkívül feszült légkör uralkodott a brit hadsereg által megszállt Palesztinában. A brit kormány legfőbb törekvése a rivális hatalmak (Franciaország, Olaszország) távoltartása volt a Szentföldtől, emellett meg akarta valósítani a Balfour-nyilatkozatban vállalt kötelezettségeit a cionisták irányában. A palesztinai katonai hatóságok azonban inkább az arabok törekvéseit támogatták, és nem tartották kivitelezhetőnek a cionista program megvalósítását. 1920 tavaszán a Mózes próféta ünnepe során kitört zavargások rámutattak az arab nacionalisták heves cionistaellenességére. A britek kénytelenek voltak változtatni a politikájukon, és nagyobb figyelmet fordítani az arabok érzékenységére.

Amikor a brit Edmund Allenby tábornok közel-keleti expedíciós csapatai 1917–1918-ban birtokukba vették Palesztinát, az Oszmán Birodalom egyik legkietlenebb, legelmaradottabb sarkára terjesztették ki a fennhatóságukat. Ilyen nevű oszmán közigazgatási egység ugyanakkor korábban nem létezett, az elnevezés így arra a területre vonatkozott, melyet az antant a későbbiekben Szíriától elkülönítve kezel majd. A 32. szélességi körtől északra található vidék a bejrúti vilajethez tartozott, a középső rész képezte a jeruzsálemi szandzsákot, a Negev-sivatagot pedig Maánból kormányozták, a damaszkuszi vilajet részeként. E sivatár, terméketlen, maláriás területen a háború végén talán 600 ezer kimerült arab és 55 ezer zsidó élt.¹ Az országot kiszípolozta az antant blokádja, lerabolta és lepusztította a törökök prédálása. Egész falvak tűntek el, a gyümölcsösök parlagon heverték, közbiztonság úgyszólván nem létezett. Allenby első dolga ezért nem is lehetett más, mint a közigazgatás újjászervezése és a gazdaság újjáélesztése. Az országot brit katonai kormányzók által felügyelt körzetekre osztották, a pénzügyet, az igazságszolgáltatást, az egészségügyet, a mezőgazdaságot, az oktatást és a közmunkákat ellenben Jeruzsálemből irányították. A fontosabb tisztségeket brit katonai és polgári hivatalnokok töltötték be, az őslakos palesztinai arabok és zsidók legfeljebb a közigazgatás alacsonyabb fokán vállalhattak hivatalt. Ez a rendszer kellőképpen hatékonyan működött ahhoz, hogy később megvesse a mandátori szisztéma alapjait. Határozott intézkedéseket hoztak a közegészségügyi helyzet javítása érdekében, kitisztították a szennyvízcsatornákat, és megnyitották a kórházakat. A Palesztinában állomásozó nagy létszámú brit hadsereg játékonyszerű hatást gyakorolt a belkereskedelem fellendülésére, s a

népességnek komoly segélyeket juttattak. Ennek is köszönhetően a légkör nyugodt, sőt bizakodó lett.

A cionisták számára legalábbis mindenképpen. Nem csupán arról van szó, hogy az 1917 novemberében kiadott, a zsidó nemzeti otthonnak nyújtott támogatást deklaráló Balfour-nyilatkozat mintegy hivatalos álláspontjává vált a brit kormánynak, hanem arról is, hogy a legmagasabb rangú politikusok biztosították a cionistákat szívélyes jóakaratról és támogatásukról. A háború végére David Lloyd George miniszterelnök és Lord Arthur Balfour külügyminiszter a cionista ügyet a palesztinai brit mandátum legfőbb alapjának, sőt létértelmének tekintette. Balfour a Lord Curzon-féle, az arab ügyek irányítását átvevő minisztériumközi bizottságnak küldött 1919. augusztus 11-i memorandumában kifejtette, hogy

„a cionizmus – legyen helyes vagy helytelen, jó vagy rossz – évszázados hagyományokban, mostani igényekben, jövőbeli reménységekben gyökerezik, amelyek messze nagyobb jelentőséggel bírnak, mint az ezen az ősi földön élő 700 ezer [sic!] arab vágyai vagy előítéletei. Véleményem szerint ez így van rendjén. (...) Mi több, az nem elég, hogy a zsidók eljuthassanak Palesztinába, otthonuknak még életképesnek is kell lennie.”²

London ebben a szellemben cselekedett. A nagyhatalmak 1920 áprilisában San Remóban Szíriát és Mezopotámiát ugyan „ideiglenesen független” államokként ismerték el a mandátumos osztozkodás keretében, Palesztina számára viszont különleges eljárást alkalmaztak. Egészen a háború utolsó hónapjaiig maga Balfour határozatlan maradt a Szentföldet illetően. Curzon külügyminiszter-helyettes maga fogalmazta meg azt a vázlatot, mely szó szerint beillesztette a Balfour-nyilatkozatot a mandátumos dokumentumba. Ez olyan rendelkezést jelentett, melyet a cionisták elsőrendűen fontosnak tartottak. A Balfour-nyilatkozat emellett erkölcsi és politikai okot szolgáltatott Nagy-Britanniának ahhoz, hogy felülvizsgálja a britek, franciák és oroszok által 1916-ban megkötött és a közel-keleti oszmán tartományokat egymás között felosztó Sykes–Picot-szerződés által megszabott saját álláspontját a palesztinai ügyekben.

A brit támogatásnak köszönhetően tehát a Balfour-deklarációt beillesztették a mandátumos dokumentumba, a Szentföld egyedülálló bánásmódban részesült, a helyzete különbözött az „A” mandátumokétól. Vagyis az antant kormányainak határozott erkölcsi támogatását a cionista ügy iránt kinyilvánították. Mandátori hatalomként a britek feladata elsődlegesen nem is a palesztinai önkormányzatiság és a függetlenség irányába mutató folyamatok elősegítése lett, hanem mindenekelőtt az „életképes” zsidó nemzeti otthon kialakítása (2., 4., 6. cikkely).³ Ez azonban Palesztinában súlyos nehézségekkel járt.

A problémákat túlpontosan érzékelté és az előrelátható gondokkal tisztában volt a palesztinai brit civil és katonai tisztviselők többsége. Ez pedig jelentősen befolyásolta az arabokkal és a zsidókkal szembeni politikájukat. A hadseregből és az egyiptomi tisztviselői karból sebtében összeállított katonai adminisztráció az alsó középosztályból származó hivatalnokok középszerű csapata volt, akik közül érzékenységükkel vagy tehetségükkel kevesen emelkedtek ki. Mivel főképpen arabokkal tartottak fenn kapcsolatot, akiket egyébként egzotikus és leginkább szolgálatteljesítő népségnek tekintettek, szilárdan meg voltak győződve arról, hogy egyedül a muszlimokkal való barátságot kell a brit politika célkitűzésévé megtenni. A zsidók érezték – s el is túlozták – ezt a középszerűséget és arabbarátságot, amit zokon vettek. Gyakran feszítették a britek türelmét a végsőkig azzal, hogy agresszíven sürgették őket a jogaik kiterjesztése érdekében. Ez az attitűd különösen a kelet-európai bevándorlókat jellemezte. Az olyan aktivisták például, mint a Belorussziában született Menáhem Usziskin, Hájim Veicman cionista vezető erőszakos, olykor kifejezetten harcias képviselője a palesztinai Cionista Bizottságban – aki

már 1903-ban kísérletet tett egy palesztinai zsidó nemzetgyűlés megteremtésére – kérlelhetetlen nyomás alá helyezték a brit adminisztrációt, hogy haladéktalanul biztosítson állást a zsidóknak a közszolgálatban, valamint töröljön el minden megszorítást a zsidó bevándorlással és a zsidók földvásárlásaival kapcsolatban.⁴ Erre a britek merev, távolságtartó, szertartásos viselkedést vettek fel a cionistákkal szemben. 1919 végére a cionisták és a katonai adminisztráció között úgyszólván megszakadt minden kapcsolat. Sir Louis Bols, az ország egyik legfőbb közigazgatási tisztségviselője többször is felhívta London figyelmét a cionisták agresszivitására, a brit adminisztrációval szembeni „elfogadhatatlan” vádjaikra. Bols elődje, Sir Arthur Money már június 8-án figyelmeztetett, hogy

„a cionista törekvések miatti félelem és bizalmatlanság napról napra növekszik [az arabok körében]. (...) A cionista programnak megfelelő palesztinai brit mandátum azt jelentené, hogy határozatlan ideig sokkal nagyobb katonai erőt kellene az országban tartanunk, mint amekkorával most rendelkezünk Palesztinában.”⁵

Szinte szóról szóra ugyanerre a következtetésre jut majd néhány héttel később Wilson amerikai elnök által a Közel-Keletre kiküldött King–Crane-bizottság is.⁶ A békétlenség, a nyugtalanság egyre terjedt, az arab újságok izgató vezércikkei, a figyelmeztetések idővel vészjóslóan gyarapodtak.

A brit hatóságok minden őszinte aggodalma ellenére Philip Graves, a *The Times* ír származású közel-keleti tudósítója szerint a helyi hivatalnokok hibát követtek el azzal, hogy lehetővé tették az arabok számára a cionistaellenes propagandát és demonstrációkat. Állítása szerint a rossz emlékü török uralom alatt fordult elő az, hogy a hatóságok akkor engedélyezték hallgatólagosan a megmozdulásokat, ha a kormánynak szándékában állt az erőszak felszítása.⁷ Ez az érvelés nemigen hatotta meg a katonai kormányzatot, mely azt gondolta, a legjobb megoldás az, ha hagyják, hogy az arabok „kieresszék a gőzt”. A zsidók ezzel szemben erősködtek, hogy ha nem gátolják meg a nyugtalanság terjedését, azzal voltaképpen az arab szélsőségeket bátorítják. 1920. március elején szíriai arab irreguláris fegyveresek – a franciákkal folytatott elszórt összecsapásaik részeként – megtámadták Metula és Tel-Hai zsidó telepeit Palesztina északi peremén (igazából francia katonákat kerestek). A kitört lövöldözésben az elesett védők között volt Joseph Trumpeldor, a Gallipolinál 1915-ben bevetett Cionista Öszvéres Hadtest egykori parancsnoka. Ő lett a modern zsidó történelem első „mártírja”, emléke mélyen bevésődött az izraeliek kollektív tudatába.⁸ A települések elpusztítása és felgyújtása megrázta a palesztinai zsidó közösséget, mely hozzájárult önvédelmi erejének növeléséhez, így jött létre a Hagana („védelem”). Válaszul az arab nacionalisták megszerezték különböző militáns szervezeteket alakítottak (an-Nádi al-Arabi [Arab Klub], al-Iha val-Afaf [Testvériség és Tisztaság], al-Fidáija [Önfeláldozók]).⁹ Augustus végén French ezredes, a brit hírszerzés egyik egyiptomi tisztje részletes jelentést küldött Londonba a politikai viszonyokról:

„Palesztinában gyakorlatilag az összes muszlim és keresztény cionistaellenes, méghozzá elkeseredetten. (...) Ha a cionista politika bármiféle kivitelezése mellett döntünk, akkor ezt csakis katonai erővel tehetjük, s határozott politikát kell folytatnunk az országban minden agitátorral szemben. (...) Fel kell készülnünk továbbá arra is, hogy zavargások törnek ki szerte az iszlám világban, illetve hogy elterjed az a propaganda, miszerint a zsidók birtokukba készülnek venni a szent helyeket és a Szentföldet.”¹⁰

A szent helyekre való utalás annyiban félrevezető volt, hogy a vallásos zsidók ténylegesen csak a Sírátófal iránt érdeklődtek. Az arabok azonban jól tudták, hogy a Palesztinára

vonatkozó cionista törekvések aligha korlátozódnak erre az ősi kegyhelyre. Ilyen szempontból French ezredes jelentése egyáltalán nem túlzott, mivel a belső viszonyok 1920-ra rendkívül feszültté váltak.

A 7. századtól egészen a brit hódításig Palesztina az iszlám világ periferikus, szinten elhanyagolt vidékének számított. 1882-ben földje alig tudott eltartani 260 ezer arab lakost. A zsidó bevándorlás és az általa kiváltott gazdasági fellendülés nyomán nőtt ez az arab népesség 1914-re 515 ezerre, 1920-ra pedig kb. 600 ezerre.¹¹ A városokban élő keresztény kisebbségtől eltekintve ez a társadalom döntően muszlim paraszti világ volt, a természetes mezőgazdasági termelésen alapult, gazdaságilag és kulturálisan elmaradott, alacsony színvonalon élt. A kereskedelem a helyi árucserére korlátozódott, ipar néhány szappangyártól, malmoktól és kisebb üzemektől eltekintve gyakorlatilag nem létezett. Az oszmán uralom alatt a politikai tevékenység kezdetlegesen számított, mely alapvetően a rivális klánok különböző hivatalok elnyeréséért folytatott manővereire korlátozódott. Változás ezen a téren a világháború után következett be, amikor a hanyag oszmán uralmat a keresztény brit adminisztráció váltotta föl. Az arabság politikai reakciója minderre még mindig a fásult beletörődés volt, miközben az egyes falufőnökök, a *muhtárok* („választottak”) eleinte örömmel fogadták az országba áramló brit és zsidó tőkét.¹² Kezdetben ráadásul az arab nacionalizmus elsődlegesen a szíriai francia uralomra fókuszált, a hangadói pedig Damaszkuszban tömörültek. Számukra Palesztina „Dél-Szíriaként” jelent meg, így is emlegették. 1919 elején azonban a helyi előkelők részvételével összarab palesztinai konferencia ült össze, mely határozatában kérte a Balfour-nyilatkozat visszavonását, a Szíriára vonatkozó francia igények elutasítását és „az egységes, független szíriai kormány felállítását”.

1919 folyamán, az események sodrában aztán lassan elkezdett kifermődni az autentikus palesztinai arab nacionalizmus a fiatal városi népesség körében. Ebben a vallásnak ugyanúgy megvolt a maga szerepe, mint a Hásimiták damaszkuszi rendszerében.¹³ De még inkább az erőszaknak, mely szembeállította az arabokat a dinamikus, szekularizált, „pökhendi” ifjú cionistákkal, akik nyugati stílusú öltözködésükkel, magasabb munkabérrükkel és a Palesztinában tervezett zsidó államra tett magabiztos kijelentéseikkel ingerelték a muszlimokat.

Az arabok zsidóellenességét legfőképpen a földkérdés élezte ki. Az 1908-as ifjútörök forradalom előtt ez még nem okozott különösebb problémát, mivel jelentékeny megműveletlen földek terültek el, amelyekhez jelképes összegekért hozzá lehetett jutni. 1895-ben például Palesztina földterületének csak kb. a 10%-át művelték meg, a többi parlagon maradt.¹⁴ 1908 után azonban lassacskán megváltozott a helyzet és a bevándorló zsidókhoz való viszony, aminek a magyarázata a mind gyakoribbá váló földvásárlásokban rejlett. Az ideálisnak tekintett agrártársadalom kialakítására törekvő cionisták minduntalan azt hangoztatták, hogy az arab bérlőket nem fogják elűzni azokról az általuk megművelt földekről, amelyeket a Zsidó Nemzeti Alap vásárol meg a bevándorlók számára. Ezt a garanciát azonban egyre nehezebbnek bizonyult betartani. A legjobb minőségű földeket ugyanis megemelt áron a birtokaiktól távol, Damaszkuszban vagy Bejrútban élő tulajdonosaiktól vásárolták meg. Természetesen évszázadok óta működött a befektetési célú földpiac Palesztinában, de az adásvételkor csak a legkritikább esetben fordult elő, hogy a földeket ténylegesen megművelő paraszti bérlőket elküldjék. Most azonban a Zsidó Nemzeti Alap által megvásárolt földek véglegesen és elidegeníthetetlenül a zsidó közösség tulajdonába mentek át azzal a nyilvánvalóvá tett kikötéssel, hogy – a cionista programmal összhangban – csakis zsidókat alkalmazhatnak ott munkaerőként. Így a falvaikban évszázadok óta élő és dolgozó arab parasztcsaládokat egyik pillanatról a másikra kilakoltatták. Amint ennek híre ment, a fellahok félni kezdtek, hogy ők lesznek a következők, ezért egyre hevesebben elleneztek bármiféle további zsidó bevándorlást. Az

ellentét tehát sokáig kizárólag társadalmi-gazdasági eredetű volt, s a zsidó kolonizációval szemben először nem is a muszlim, hanem a keresztény arabok fejtettek ki ellenállást.

Maguk a cionisták és a támogatóik kezdetben nem vették túlságosan komolyan az arabok körében terjedő nyugtalanságot, fittyet hánytak az érzékenységükre. Trumpeldor halála azonban fordulópontot jelentett. Veicman 1920 márciusában figyelmeztette Allenby tábornokot, hogy zavargások készülődnek a jeruzsálemi arab lakosság körében. De a britek veszélyérzete alacsony fokon állt. Bols biztosította Veicmant: „Nem lehetnek zavargások, a város tele van katonákkal!”¹⁵ A cionista vezetők nem osztották ezt az álláspontot. Aggodalmukat növelte, hogy éppen ekkor ültette a Szíriai Általános Kongresszus Feiszalt a damaszkuszi trónra, de még ennél is baljóslatúbbnak ígérkezett *nabi* Múza („Mózes próféta”) közelgő ünnepe.

Ez a húsvét „hasonmásának” is nevezhető muszlim ünnepély ebben az évben április 4-re esett. Ilyenkor a hívők Jeruzsálem és Hebron környékéről a jerikói úton Mózes sírjához zarándokolnak (őt az iszlám hebroni pátriárkának tekinti). Jeruzsálem kormányzója, Ronald Storrs később így emlékezett vissza a történetekre:

„Normál körülmények között nabi Múza ártatlan (sőt érdektelen) esemény, mely egy hétig is elhúzódó ünnepségekből áll a Holt-tenger környékén. Együtt jár gyümölcsből és édességből álló ételek közös elfogyasztásával, sikamlós bábszínházi előadások sorával, mint amilyeneket a kisfiúk körülmetélésekor szoktak a büszke rokonokból álló szájtáti közönségnek tartani. Ez idáig soha, semmilyen incidens nem történt, de 1920-ban a levegő tele volt ideges híresztelésekkel, amihez Jeruzsálem emelkedettsége kétségtelenül hozzájárult. Mi megtettünk minden szükségesnek vélt intézkedést, bár én határozottan azt képviseltem, hogy a jeruzsálemi rendőrség élére egy ilyen fiatal hadnagyot állítani aligha jó döntés a város szempontjából, az én szempontomból, s az ő szempontjából is. Úgy volt, hogy a zarándokok nem érkeznek meg a jaffai kapuhoz dél előtt, így hát apámmal és anyámmal elmentem a húsvéti zsolozsmára a Szent György-katedrálisba, s meghagytam az egyik munkatársamnak, hogy szóljon, ha a menet Jeruzsálemet egyórányi távolságra megközelíti. Megfeledezett róla.”¹⁶

Az ünneplők megérkeztek, lobogó zászlók és táncoló dervisek színes menetét alkották. Az adminisztráció azonban súlyos hibát vétett: a muszlimok érzékenységét figyelmen kívül hagyva mindenhová zsidó rendőröket állított. Ennek persze az is oka lehetett, hogy a város arab rendőrei közömbösek, apatikusak és rosszul kiképzettek voltak. A városháza előtt Jeruzsálem arab polgármestere lelkes patrióta beszéddel feltűzelte a tömeget. Ezt követően muszlim agitátorok – nem mind helybéliek – elkezdték fellovalni az embereket, és magasztalni Feiszal nevét. Valószínűleg az lehetett a céljuk, hogy befolyásolják az antanthatalmakat, amelyek ekkoriban készülődtek a mandátumok elosztására San Remóban. A sokaság kezelhetetlenné vált, arab rendőrök is csatlakoztak hozzá, s hamarosan kitört az erőszak. Köveket, husángokat, késeket kerítettek. A következő három órában 160 zsidót sebesítettek meg. A helyszínre érkező brit csapatok azonnal hozzáálltak a forrongás lecsillapításához. Másnap reggel azonban az angolok szabadon engedték az éjszakára bezárt arab felbujtókat, és a zsidók elleni atrocitások azonnal újramegkezdődtek. A rendet csak a harmadik napon tudták helyreállítani. Számos zsidót és arabot öltek meg, több százat megsebesítettek.

A vérengzések után a cionisták aggodalma szemernyit sem csökkent. A polgármestert ugyan haladéktalanul elbocsátották, és a két legfőbb agitátort, Háddzs Amín al-Huszeinit, valamint Áref al-Árefet bebörtönözték, de a muszlim lázongók többsége csak enyhe börtönbüntétést kapott. A közismert cionistát, Vlagyimir (Zeév) Zsobotyinszkijt ellenben, aki a felfordulás alatt megpróbált zsidó önvédelmi csoportot szervezni Palesztinában,

a katonai bíróság 15 évre ítélte. Angliában és a világ zsidóságának körében az erőszak és a kiszabott ítéletek egyenlőtlensége miatt akkora volt a felháborodás, hogy a külügyminisztérium Philip C. Palin vezérőrnagy vezetésével vizsgálóbizottság kiküldését határozta el. A jeruzsálemi meghallgatások során a katonai adminisztráció védte a saját politikáját, s azt állította, hogy a cionista provokációk tüzelték fel az arabokat. A cionisták viszont nyíltan cinkossággal vádolták a mandatori kormányzatot, s azt vetették a szemére, hogy jóváhagyta a muszlimok nacionalista tevékenységét a sürgős és pontosan dokumentált figyelmeztetések ellenére. Ekkor Richard Meinertzhagen ezredes, a kairói hírszerzés főnöke a brit hatóságok megdöbbenésére és méltatlankodására a cionisták vádjait alátámasztó tanúvallomást tett a bizottság előtt. Mondandóját az évtizedekkel később publikált naplójában így foglalta össze:

„Kellőképpen figyelmeztettem, hogy ezek a zavargások kirobbanhatnak, szóltam Bols tábornoknak és Waters-Taylornak [a pénzügyi főhivatalnoknak] is. Figyelmeztettem Bolsot és Allenbyt, de egyik sem fordított rám figyelmet; Jeruzsálemben semmilyen elővigyázatossági intézkedést sem tettek, maga Waters-Taylor például aznap Jerikóban tartózkodott. Én a zavargásban az adminisztráció ama nyílt kísérletét láttam, hogy megmutassák Őfelsége kormányának a cionizmus Palesztinában való meggyökereztetésének hiábavalóságát. Április 14-én írtam Lord Curzonnek. (...) Bíraltam a jeruzsálemi brit adminisztrációt, s nyilvánvalóvá tettem, hogy az adminisztráció a nézeteit illetően szinte kivétel nélkül cionistaellenes, az arabokat bátorítja.”¹⁷

Meinertzhagen a vádjait külön dokumentumba foglalva Londonnak is megküldte. Ennek következtében a feletteseivel szembeni „hűtlensége” okán Allenby számára haszontalaná vált. El is bocsátották. A célját mindazonáltal elérte. A kormány szemében a palesztinai katonai adminisztráció kompromittálódott. A közvéleményt is felzaklatták a zavargások és a jeruzsálemi katonai bürokrácia kézzelfogható alkalmatlansága. Esedékesé vált a radikális váltás a palesztinai kormányzaton belül. Április 29-én, néhány nappal azt követően, hogy a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa San Remóban Nagy-Britanniának ítélte a mandátumot, London bejelentette a szentföldi katonai rezsim ideiglenes polgári kormányzattal való azonnali felváltását. Az 55 napig tevékenykedő, több mint 150 szemtanút kihallgató Palin-bizottság jelentése nyárra készült el, de annak nyilvánosságra hozatalát a kormány – a cionistákkal egyetértve – már nem tartotta szükségesnek. Ez nem is meglepő, ha figyelembe vesszük a tartalmát. A több mint 80 oldalas jelentés ugyanis, miután bemutatta Palesztina történetének főbb csomópontjait, részletesen feltárta a konfliktus okait. Ezek szerint az arab lakosság elkeseredettsége, a jövőt illető bizonytalansága, a cionisták uralmától való félelme (lásd Balfour-nyilatkozat), a cionisták agresszív, gátlástalan magatartása és az adminisztráció hibáinak sorozata vezetett az erőszakhoz.¹⁸

Ezzel azonban a nyugalmat és főképpen a felek elégedettségét távolról sem sikerült biztosítani. A nabi Músza ünnepén kirobbant zavargások után hiába küldtek ki vizsgálóbizottságot, 1920 júniusában hiába váltották fel új civil adminisztrációval az addigi ideiglenes katonai kormányzatot, a politikai mozgósítás folytatódott Palesztinában.

Még tartott a San Remó-i konferencia, mikor Curzon és Lloyd George úgy döntött, Sir Herbert Samuelt nevezik ki palesztinai civil főmegbízottnak. Samuel a liberálisok egyik vezéréként és volt miniszterként komoly politikai tapasztalatokkal rendelkezett. Zsidó-, illetve cionistaszimpatijáról volt ismert, így ezt a választást akár úgy is fel lehetett fogni, mint a kormány zsidó nemzeti otthon iránti elkötelezettségének megerősítését. A kinevezésnek persze megvoltak a maga hátulütői és veszélyei. Allenby megjövendölte „a zsidók elleni erőszakot, a gyilkosságokat, a zsidó falvak elleni támadásokat és kelet felől a területünk elleni portyákat, sőt akár szélesebb mozgalmat” is.¹⁹ Damaszkuszban Fei-

szal figyelmeztetett, hogy „az arabok ezt a kinevezést elkerülhetetlenül az ő kárukra tett lépésként fogják értékelni”.²⁰ Ugyanakkor a buzgó cionista angol-zsidó író, Israel Zangwill úgy tekintett Samuel megbízatására, mint „a Balfour-féle ígéret megtagadásának praktikus és egyszerű elleplezésére”, mivel az új főmegbízott kétségkívül az araboknak fog kedvezni, hogy bizonyítsa a pártatlanságát.²¹ Hogy megelőzzenek bármiféle incidenst, amikor Samuel 1920. június 30-án megérkezett Jeruzsálembé, a vasútállomástól az Olajfák hegyén található kormányzati palotáig vezető úton páncélaútók sora állt őrt, később pedig mindenhová testőrök kísérték.

Ezek az óvintézkedések és aggodalmak végül feleslegesnek bizonyultak. Samuel kinevezését összességében mind Angliában, mind Palesztinában lelkesen fogadták. Közvetlen munkatársává választotta a rátermett és haladó szellemű Wyndham Deedest, főügyésznek tette meg Norman Bentwitchet, a kiváló ügyvédet és meggyőződéses cionistát, posztján tartotta Ronald Storrt, a pártatlanság szimbólumát, ezenkívül tapasztalt főtisztokat hozatott Egyiptomból a jaffai és a haifai körzetek élére. Látszólag sem a zsidóknak, sem az araboknak nem lehetett okuk panaszra. Samuel a jeruzsálemi előkelők előtt tartott első beszédében a legteljesebb korrektséget és pártatlanságot ígérte Palesztina minden lakójának, ami meggyőzően hangzott (szabadon engedte a zavargások után bebörtönzött Huszeinit és Zsobotyinszkijt²²). Pozitív fogadtatásban részesültek az első intézkedései is: kataszteri felmérést indított a földbirtokviszonyok tisztázására, hitelbankokat alapított, út- és vasútépítést, a távíró- és telefon-összeköttetés fejlesztését, mocsárlecsapolást is magában foglaló széles körű közmunkákat helyezett kilátásba. A főbiztos kiváló kormányzati kapcsolatai is előnyösek voltak Palesztina számára, mivel szinte mindent megkapott Londontól, amit csak kért. A költségvetését például folyamatosan növelték. Személyes tulajdonságai, egyenessége, becsületessége, udvariassága jó benyomást keltenek. Bentwitch megjegyezte, hogy még a szélsőséges arabok is tisztelték.²³

Csak hogy Zangwill aggodalma beigazolódt, ugyanis éppen a pártatlansága lett Samuel Achilles-sarka. Meggyőződése volt, hogy az elnyomatás évszázadai után a zsidóság nem nyomhat el másokat. Minden valószínűség szerint ez az eltökéltség játszott szerepet a szenvedélyes anticionista építész, Ernest T. Richmond kinevezésében titkársága politikai osztályának az élére, akinek ilyen minőségében az adminisztráció arab politikájának a megtervezése volt a feladata. Ugyancsak az objektivitásra törekvés lehetett a magyarázata Samuel ama döntésének, hogy Beisan környékén az állami földek egy részét elzárja a zsidó földvásárlások elől, s hogy éves kvótát állít fel a bevándorlók számára. Először havi ezerfős, majd évi 16 500 fős limitet szabtak meg.²⁴ Ezek az intézkedések azonban még inkább felbátorították az arab nacionalistákat. Jó példáját jelentette ennek a főmegbízott tanácsadó testülete, melyben 12 brit, 3 zsidó és 7 arab kellett volna, hogy helyet foglaljon. Ám az arab vezetőség inkább bojkottálta az üléseket, semhogy elismerje a zsidók részvételi jogát. Hosszú távon persze a bojkott az arab érdekek ellenében hatott. Miközben a fejlett európai politikai kultúrát magukkal hozó zsidók azon ügyködtek, hogy létrehozzák a zsidó közösség ügyeiben illetékes saját kvázi kormányukat, addig a kulturális fejlődés jóval alacsonyabb fokán álló arabok nagyon kevés politikai tapasztalatra tettek szert, s csupán egy kezdetleges nemzeti vezetőségre futotta nekik. Ez a vezetőség ugyanakkor szélsőségesességgel próbálta kompenzálni a tapasztalatlanságát.

Ténylegesen a muszlim lakosság egész képviselőjét a jeruzsálemi *főmufti*, a koráni törvényeknek megfelelő rendeletek kiadására jogosult vallásjogász látta el. Samuel érkezése után nem sokkal ez a kulcsfontosságú tisztség megürült, a főbiztos pedig úgy érezte, a kormánynak kötelessége új hivatalnokot kinevezni. A poszt betöltéséért – ahogy a megelőző évtizedekben szinte minden más közhivatalért is – két tehető klán, a Nasasibik és a Huszeinik versengtek egymással. A legutolsó főmufti Kamál Effendi Huszeini volt, a jeruzsálemi polgármesteri tisztséget pedig Rágib Bej Nasasibi birtokolta. A Nasasibik már majdnem megkaparintották a hivatalt, amikor Samuel közbelépett. Elhatározván a

két família közötti egyensúly fenntartását, a főmegbízott 1921. április 27-én szentesítette Kamál öccse, Háddzs Mohamed Amin al-Huszeini nagyon is kétes tisztaságú megválasztását, ami élethosszig szólt. Utóbb bebizonyosodott, a döntés nem bizonyult helyesnek. Habár barátságos kék szemével, szelíd hangjával, udvarias modorával megjelenésében és viselkedésében lefegyverzőnek tűnt, Amin al-Huszeini valójában megrögzött idegengyűlölő volt, aki népe – és családja – ellenségei számára halált és pusztulást kívánt. Egy esztendővel korábban tíz év börtönbüntetésre ítélték a nabi Múza-féle zavargásokban való részvétele miatt, de kegyelmet kapott, s szabadon engedték. Mikor értesült a kinevezésről, Meinertzhagen felháborodott. Óva intette Samuelt a következmények miatt és figyelmeztette Churchillt „keresetlen szavakkal mindazokra a károokra, amelyek e csirkefogó miatt fognak érni bennünket”.²⁵ Pillanatnyilag azonban nem a mufti hivatala jelentette a legnagyobb fenyegetést, hanem a Legfelsőbb Muszlim Tanács sokkal befolyásosabb elnöksége, melyet ugyanakkor hagyományosan a jeruzsálemi mufti töltött be. A tanács teljes joghatósággal rendelkezett a *vakf*, vagyis az iszlám kegyes és oktatási-nevelési célú intézmények pénzalapjai, alapítványai felett, ami főleg földbirtokokat jelentett, a palesztinai iszlám vallási bíróságok felett, továbbá az összes tartományi és regionális mufti kinevezése felett is. Védnöki-pártfogói hatalma óriási volt, a hivatal erőteljes tekintélye pedig hatalmas pszichológiai hatást gyakorolt a jámbor és irástudatlan vidéki arab parasztságra.

1920 nyarán a cionistaellenes agitáció újakezdődött, éppen Feiszal Damaszkuszból való kiűzése után, ami nem csupán Szíria függetlenségére mért végzetes csapást, hanem rákényszerítette az arabokat, köztük a palesztinokat, az önazonosságuk átgondolására. Ezt az agitációt olyan palesztinai arabok irányították, akik a néhai Szíriai Királyságban hivatalalt vállaltak, s most, a francia hódítás után hirtelen állás nélkül maradtak. Számukra és követőik számára immáron Palesztina vált a nacionalista sérelmek utolsó megmaradt fókuszpontjává, ami egyúttal azt is jelentette, hogy a Szíria központú arab nacionalizmus helyét a palesztinai arab patriotizmus vette át. Egészen eddig a pillanatig ugyanakkor, mint korábban mindig, a palesztinai muszlim közösség „hivatalos” szóvivői a Huszeinik és a Nasasibik voltak. De a helyzet hamarosan megváltozott.

Decemberben Palesztinai Arab Kongresszus ült össze Haifán, mely Damaszkuszból érkezett nacionalistákat is sorai közé fogadott. A tanácskozás egyesítette a két klánt a jeruzsálemi polgármesteri hivatalából nemrég elbocsátott Múza Kázim al-Huszeini elnöklété alatt. A meghozott határozatok már szót sem ejtettek Nagy-Szíriáról vagy az egységes arab államról, annál inkább Palesztina arab kézre kerüléséről. Kázim al-Huszeini ezt így fogalmazta meg: „Most, a legutóbbi damaszkuszi események után teljesen meg kell változtatnunk az itteni terveinket. Dél-Szíria [mint láttuk, a palesztinai arab nacionalisták így nevezték Palesztinát – FPÁ] többé nem létezik. Palesztinát kell megvédenünk.”²⁶ A kongresszus semmilyen teret sem hagyott a kompromisszumnak: követelte a Balfour-nyilatkozat visszavonását, a zsidó bevándorlás beszüntetését és szabad, arab önkormányzatot Palesztinában. Mindez egyértelműen az önálló, területi alapú palesztinai arab identitás és nacionalizmus megszületésére utalt, mely válaszul szolgált a cionista törekvésekre. A kongresszus küldöttsége 1921 márciusában tárgyalt Winston Churchill gyarmatügyi miniszterrel Jeruzsálemben, majd augusztusban Londonba utazott. A gyarmatügyi és a külügyminisztérium tisztviselőinél változatlanul követelte a zsidó bevándorlás és a földvásárlások leállítását, valamint nemzeti kormány fölállítását, amelyben zsidók és arabok a demográfiai súlyuk arányában lettek volna képviselve. Ezeket a követeléseket azonban nem teljesítették, időközben pedig újabb összecsapások kezdődtek Jaffában.

Ezeknek az volt az előzménye, hogy a politikai agitáció az arabok körében (kávéházak, magánlakások) folyamatosan erősödött, és a földalatti tevékenység céljára jelentős pénzadományok érkeztek Bejrútból.²⁷ Minden eshetőségre felkészülve a britek továbbra

is szigorú katonai megszállás alatt tartották Jeruzsálemet, bár Mezopotámiához hasonlóan a csapatok létszámának csökkentése 1921 első hónapjaiban itt is napirendre került.²⁸ Mindez nem bizonyult elegendőnek, az erőszak ismét kiújult. A jaffai zavargások 1921. május 1-én kezdődtek. Ezen a napon zsidó kommunisták engedély nélküli felvonulást tartottak a munka ünnepének tiszteletére. Az esemény felbőszítette az arabokat. Tömeg verődött össze, mely zsidó boltokat és műhelyeket kezdett fosztogatni. Mikor nacionalista agitátorok csapódtak a tömeghez, megkezdődtek a gyilkosságok is. A fő cél a cionista bevándorlók tábora volt, ahol bestiális módon felkoncoltak tizenhárom Európából nemrég érkezett zsidót, köztük nőket is. A nap végére a zsidó halálos áldozatok száma elérte a 35-öt. Az erőszak ezután gyorsan elterjedt a környéken. Május 5-én Petah-Tikva narancstermelő zsidó telepét a szomszédos falvakból mintegy ezer arab támadta meg. A védőket bizonyosan lemészárolták volna, ha váratlanul nem érkeznek meg az éppen a közelben gyakorlatozó indiai lovasság. A következő napokban további elszigetelt zsidó farmokat ostromoltak meg. Mire a britek a hét végére felszámolták az erőszakot, 47 zsidó és 48 arab vesztette életét, s mindkét közösségből több százán sebesültek meg.²⁹

Az események után úgy tűnt, Samuel engedékeny politikájának befellegzett, ellentmondást nem tűrő megtorlás kezdődik. A Storrs által befolyásolt főbiztos azonban végül mégis úgy határozott, hogy folytatja a korábbi, megbékítő magatartását. A letartóztatott arabok többségét elengedték. Vizsgálóbizottságot állítottak fel Sir Thomas Haycroft palesztinai jogi főtisztviselő vezetésével. A bizottság hetek alatt lefolytatta a vizsgálatot, s elkészítette a jelentését. Ez megállapította, hogy a zavargások során megkérdőjelezhetetlenül az arabok voltak az agresszorok. Az alapvető okok mélyen gyökereztek, „a zsidókkal szembeni érzések túlságosan mélyek, túlságosan elterjedtek és túl intenzívek voltak ahhoz, hogy csupán felületes magatartásként értékeljük azokat”.³⁰ Az arabok meg voltak győződve arról, hogy Nagy-Britannia a zsidókat támogatja, hogy a cionista tisztviselők túl nagy befolyást és hatalmat kaptak a kezükbe, hogy aránytalanul sok zsidó kapott munkát a közhivatalokban, hogy a zsidó munkások miatt arab dolgozókat kellett elbocsátani, s hogy a bevándorlók arrogáns viselkedést tanúsítottak, megvetették az arab társadalmi eszményeket. Habár konkrét ajánlást nem fogalmaztak meg, a bizottsági tagok arabszimpatiája érezhető.

Cionista szempontból ennél nagyobb problémát jelentett Samuelnek az a döntése, hogy az arab nacionalistákat kibékíti azzal, hogy enged a zsidó bevándorlás leállítására vonatkozó kérésüknek (a jaffai zavargásokig mintegy tízezer zsidó érkezett Palesztinába). A korlátozást ugyan júliusban feloldották, de akkor más típusú, szigorú ellenőrzést vezettek be, például a foglalkoztatástól tették függővé a kvótát. Ezek az akadályok elkeserítették a cionistákat, a nyár folyamán a palesztinai zsidó szervezet vezetői tiltakozás gyanánt le is mondtak. Samuel azonban határozott maradt. Politikájának lényegét a június 3-i jeruzsálemi beszédében vázolta: biztosította a jelen lévő arab előkelők csoportját, hogy érdekeiket nem fogják feláldozni a zsidók kedvéért, és hogy a zsidó bevándorlást az ország „gazdasági befogadóképességéhez” fogják igazítani. A cionisták ezek után biztosak lettek abban, hogy a brit adminisztráció politikája visszalépést fog jelenteni a Balfour-nyilatkozathoz képest.

1920 folyamán a cionisták és a brit kormány közötti érdekközösség lényegileg még sértetlen maradt. London nyomására a Balfour-nyilatkozat szövegét egy az egyben beépítették mind a San Remó-i döntésekbe, mind később a sèvres-i békeszerződésbe (95. cikkely).³¹ Láttuk, hogy Nagy-Britanniának az a döntése, melynek értelmében kötelezettséget vállal a zsidó nemzeti otthon létrehozására, a Szentföldet a mandátumok között különleges helyzetbe juttatta. Ez a kötelezettségvállalás még egyértelműbb lett, mikor a cionista vezetők és a külügy virtuális partnerekként dolgoztak együtt a Népszövetség elé terjesztendő mandátumi beadványon. Ennek jó példáját jelentette Veicman Churchillnek írt levele, amelyben szorgalmazta, hogy a beadványba kerüljenek bele a cionisták

érdekeit védelmező klauzulák (például „a zsidó nép Palesztinával való történelmi kapcsolatának elismerése”), amelyek – úgymond – „hatékonyabbá” tehetnék a mandátum gyakorlását.³² A beadvány elkészítésének útjában azonban számos akadály tornyosult, a békekonferenciának pedig sokáig tartott az oszmán békeszerződés megszövegezése és elfogadása.

1921 végén Angliában egyre több kétség fogalmazódott meg a kormány cionista-pártiságával kapcsolatban. Az egykori palesztinai katonai kormányzat hazatérő tisztviselői és a hadseregből leszerelt veteránok álltak ennek a támadásnak az élére. Felajánlották a Balfour-deklaráció elleni tiltakozásul Londonba érkező arab küldöttségnek, hogy tanácsadóként segítik a munkáját. Leghatékonyabb fegyverük a brit nép türelmetlensége volt, amellyel a hatalmas hadsereg leszerelését, a külföldi kötelezettségvállalások minimalizálását, de leginkább a birodalmi kiadások lefaragását várták. Az 1920-as iraki felkelés növelte a félelmet, hogy a palesztinai zavargások elfajulnak. 1922. január végén Lord Northcliffe, a *The Times* kiadója Palesztinában járt, és megdöbbenette a zsidó farmerek durva, goromba fellépése, valamint a mindenütt tapasztalható katonai előkészületek. Azzal a meggyőződéssel tért haza, hogy Palesztina a legjobb úton halad a felé, hogy „második Írországgá” váljon, ezért sajtókampányt indított a mandátumos kötelezettségvállalás ellen, s sürgette a kormányt, hogy „ejtse” Palesztinát. A kérdés a parlamentben is napirendre került. 1922. június 21-én a Lordok Házának számos tory tagja mandátumellenes határozatot próbált keresztülvinni, miközben az alsóházban Sir William Joynson-Hicks figyelmeztetett, hogy a palesztinai mandátum pénzügyi értelemben hatalmas terhet fog jelenteni. A Lloyd George-kormány számára világossá vált – igazából már 1921 tavaszán is az volt –, hogy a Szentföldön a rendet és a nyugalmat a lehető leggyorsabban helyre kell állítani, máskülönben a parlament el fogja utasítani a mandátumot.

1921 tavaszán Churchill elnökleltével ült össze a kairói konferencia, mely az iraki kérdés rendezése mellett tárgyalt Palesztináról is. A tanácskozás után a gyarmatügyi miniszter oda is utazott, s ahogy Jaffából Jeruzsálembé tartott Samuella és a híres-nevezetes Arabiai Lawrence-szel az oldalán, az út mentén arab tömegek üdvözölték. Lawrence azonban a fülébe súgta a mit sem értő Churchillnek, hogy az éljenzők halált követelnek a zsidókra... Jeruzsálemben a Palesztinai Arab Kongresszus képviselői alig valamivel mérsékeltbb formában fejtették ki az álláspontjukat. Churchill ennek ellenére állhatatos maradt, s határozottan értésükre adta, hogy nem áll el a zsidó nemzeti otthon támogatásától. Mikor ünnepélyesen fát ültetett a Szkópusz-hegyen majdan kialakítandó Héber Egyetem kertjében (az alapkövét 1918. július 24-én rakták le), biztosította a jelen lévő zsidó méltóságokat, hogy „szívem telve van a cionizmus iránti szimpátiával. (...) Hiszem, hogy a Palesztinában kiépítendő zsidó nemzeti otthon áldást fog jelenteni az egész világ számára, áldást a zsidó népre (...), áldást Nagy-Britanniára.”³³

Ez a megerősítés ugyanakkor nem nyugtathatta meg a cionistákat. Ráadásul Transzjordániát leválasztották Palesztináról, majd sor került a Churchill-féle *Fehér Könyv* kiadására. Az arab kormányzat létrehozása a Jordánon túl arra utalt, hogy Nagy-Britannia azt a területet az araboknak kívánja adni. Ebből logikusan következett, hogy a Balfour-nyilatkozatot Transzjordániában nem lehet majd érvényesíteni, pedig ilyesmire maga Balfour sohasem utalt. Éppen ellenkezőleg. Láthattuk, 1919 augusztusában a Lloyd George-nak küldött emlékiratában a külügyminiszter hangsúlyozta annak fontosságát, hogy Palesztina határait messze kitolják keletre a Jordánon túl, mondván, ez a cionista mezőgazdasági érdekek miatt elengedhetetlen.³⁴ Hozzátartozik a dologhoz, hogy ebben az időben a cionisták látókörében Transzjordánia egyáltalán nem foglalt helyet, komoly érdeklődést nem tanúsítottak iránta, lévén településeik, telepeik kizárólag a Jordántól nyugatra terültek el. Csak később, mikor a mandátum hivatalosan lehetetlenné tette a zsidó nemzeti otthon kiterjesztését a folyón túli területekre, akkor tudatosult a veszteség a cionista elit számára, mely az elégedetlenségnek hangot is adott.

A zsidó nemzeti otthon megteremtését egyéb módon is megnehezítették. 1922 májusában Herbert Samuel Londonba utazott, mert meg akarta győzni a gyarmatügyi minisztériumot annak szükségességéről, hogy eloszlassák az arabok félelmeit Palesztina jövőjével kapcsolatban. Azzal érvelt, hogy csak a Balfour-nyilatkozat alapos átértelmezésével lehet megszerezni a mérsékelt arabok támogatását a mandátum hatálybaléptetéséhez. Érveit elfogadták, s Churchill aláírásával politikai állásfoglalást bocsátottak ki. A dokumentum, amelyet *Churchill Fehér Könyvének* is neveztek, a Balfour-nyilatkozat végrehajtását a Jordán folyótól nyugatra található területekre korlátozta. A brit kormány ugyanakkor világossá tette, hogy még ezen a korlátozott területen sem áll szándékában zsidó államot létrehozni. Jóllehet a *Fehér Könyv* továbbra is támogatta a zsidó nemzeti otthon tervét, elutasította azt az elképzelést, hogy a Palesztinai Cionista Végrehajtó Bizottság bármilyen szerepet játsszon az ország kormányzásában. Emellett a zsidó bevándorlást szigorúan „az ország gazdasági befogadóképességéhez” igazította. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy csak a középosztálybeli családok, illetőleg azok léphettek volna az ország területére, akik legalább 2500 dolláros vagyonnal rendelkeztek (a szakképzett munkások esetében megelégedtek ennek az összegnek a felével).³⁵ A szöveg a Balfour-deklarációra utalva kimondja:

„Nem hivatalos vélemények alapján az a látszat alakult ki, hogy a szóban forgó nyilatkozat célja egy teljes, tisztán zsidó Palesztina kialakítása lenne. Olyan mondatok hangzottak el, hogy Palesztina »éppen annyira zsidó lesz, mint amennyire Anglia angol«. Őfelsége Kormánya az összes ilyen értelmű várakozást teljesíthetetlennek tartja, és nincsenek ilyen céljai. Semmikor nem vette fontolóra (...) az arab lakosság, nyelv vagy kultúra felszámolását, illetve alávetését Palesztinában. Figyelembe kell venni, hogy a nyilatkozat szavai nem arra utalnak, hogy Palesztinát egészében Zsidó Nemzeti Otthonná kell változtatni, hanem hogy »Palesztinában« egy ilyen Otthon alakítandó. (...) Ha valaki azt a kérdést teszi fel, hogy mit jelent a Zsidó Nemzeti Otthon Palesztinában, akkor az a válasz, hogy nem a zsidó nemzetiséget kívánjuk egész Palesztinára erőltetni, hanem a jelenlegi zsidó közösség további fejlődéséről beszélünk a világ zsidóságának támogatásával, hogy létrejöhessen egy olyan központ, amelyben a zsidó nép egészében, vallási és faji téren egyaránt részesedik, és büszke lehet rá. Ám ennek érdekében a közösségnek a lehető legjobb lehetőségekre van szüksége a szabad fejlődésre, és minden esélyt meg kell adni a zsidó népnek, hogy megmutathassa képességeit. Ezért tudniuk kell, hogy joguk van Palesztinában élni, és nem csupán megtűrük őket.”³⁶

A *Fehér Könyvet* még júniusban a Cionista Szervezet elé terjesztették. A gyarmatügyi minisztérium erőteljes nyomására, meg az attól való félelmükben, hogy elveszíthetik Nagy-Britannia zsidó nemzeti otthonnak nyújtott támogatását, Veicman és a Cionista Végrehajtó Bizottság fogcsikorgatva ugyan, de június 19-én elfogadta a szöveget. Az arab küldöttség ugyanakkor kerek pereg elutasította. Mit sem törődve ezzel a vegyes fogadattással, a kormány július 1-én nyilvánosságra hozta az iratot, amely egyben a Palesztinára kiszabott brit mandátum hivatalos értelmezését is jelentette. Ezen az alapon a mandátumot az alsóház öt nappal később minden további nélkül megszavazta. A Népszövetség főtanácsa július 24-én adta rá áldását, s ezzel Nagy-Britannia palesztinai fennhatósága formálisan is életbe lépett.

A cionisták a *Fehér Könyv* révén fájdalmas csapást szenvedtek, ám ez a csapás korántsem volt végzetes. Hiszen a Főtanács a mandátumot odaítélő nyilatkozatának bevezetőjében szó szerint idézte a Balfour-deklarációt, a britekre pedig kötelezettségként írta nem csupán a zsidó nemzeti otthon lehetővé tételét, hanem annak „biztosítását” is, hogy „tegyenek meg minden tőlük telhetőt” a zsidó bevándorlás megkönnyítésére és a letele-

pedés bátorítására. A hébert elismerték hivatalos nyelvnek (22. cikkely), holott a Londonban tartózkodó, Múza Kázim al-Huszeini vezette arab delegáció ez ellen hevesen tiltakozott, mondván, Palesztina lakosságának alig 10%-a beszéli ezt a nyelvet.³⁷ A Cionista Végrehajtó Bizottságot felruházták azzal a joggal, hogy együttműködjön a mandatori hatalommal a természetes erőforrások fejlesztésében és a közcélú munkák szervezésében. A szöveg az elejétől a végéig át van itatva a zsidó „önmegváltó” erőfeszítések támogatásával. Jellemző például, hogy az „arab” szó elő sem fordul a nyilatkozatban, s

A cionista program végrehajtása ugyanakkor folyamatosan növelte az arabok dühödt ellenességét, s ennek az lett a következménye, hogy Palesztinában Nagy-Britanniának nem sikerült úgy, mint a Közel-Kelet más országaiban, a helyi eliteket a hatalomban összefogni.

A Palesztinai Arab Kongresszus végrehajtó bizottsága Múza Kázim al-Huszeini irányításával szorosan együttműködött a Legfelsőbb Muszlim Tanáccsal, amelynek meg Amín al-Huszeini volt az elnöke.

Már 1921 elejére nyilvánvalóvá vált, hogy Anglia legkomolyabb palesztinai, sőt közel-keleti ellenlábasai a Huszeinik lesznek. Vezetésük alatt az arab nacionalisták következetesen bojkottálták Samuelnek azt az erőfeszítését, hogy maga mellett tanácsadó testületet hozzon létre.

az arabokat és a többi palesztinai népet egyszerűen „nem zsidókként” említik.³⁸ Nem merült fel semmi kétség, hogy a mandátumra vonatkozó nyilatkozat ratifikálása után a brit kormány végre fogja hajtani a benne foglaltakat. A Lloyd George-kabinetet 1922 októberében felváltó Bonar Law-kormány határozottan visszautasított minden olyan arab erőfeszítést, mely a cionistáknak nyújtott brit támogatás csökkentésére irányult. Magában Palesztinában Samuel immár láthatólag elkötelezte magát a nemzeti otthon megvalósítására, még ha ez a *Fehér Könyv* által leírt keretek között történt is. Még Meinerzhagen is visszavonta korábbi negatív véleményét a főbiztosról: „Amit én tévesen gyengéségnek gondoltam, az valójában az igazságosságra és a pártatlanságra való törekvés volt.”³⁹ A cionista vezetők által ösztönzött folyamatos bevándorlás a zsidó lakosság létszámát 1922 végére 85 ezerre tornázta föl, minek következtében új mezőgazdasági telepek és városi központok jöttek létre a tengerparton és Galileában.

A cionista program végrehajtása ugyanakkor folyamatosan növelte az arabok dühödt ellenségességét, s ennek az lett a következménye, hogy Palesztinában Nagy-Britanniának nem sikerült úgy, mint a Közel-Kelet más országaiban, a helyi eliteket a hatalomban összefogni. A Palesztinai Arab Kongresszus végrehajtó bizottsága Múza Kázim al-Huszeini irányításával szorosan együttműködött a Legfelsőbb Muszlim Tanáccsal, amelynek meg Amín al-Huszeini volt az elnöke. Már 1921 elejére nyilvánvalóvá vált, hogy Anglia legkomolyabb palesztinai,

sőt közel-keleti ellenlábasai a Huszeinik lesznek. Vezetésük alatt az arab nacionalisták következetesen bojkottálták Samuelnek azt az erőfeszítését, hogy maga mellett tanácsadó testületet hozzon létre.

Samuel polgári adminisztrációja alatt ténylegesen négy, világosan elkülönülő, ugyanakkor egymással párhuzamos kormányzat formálódott ki. A legfontosabb kétségkívül a *brit végrehajtó kormányzat* volt, mely különböző adminisztratív részlegekre tagolódott. Ezek élén angol tisztviselők álltak. E hivatalosságok kabinetet alkottak, amelynek az

első főtitkára a már említett Wyndham Deedes volt. Külön részleget hoztak létre a közmunkák, az oktatás, a bevándorlás, a vámok, az adók és a kereskedelem, a régiségek, a kincstár, az állami bevételek, a legfőbb államügyész, a rendőrség, az egészségügy, a mezőgazdaság és az erdőgazdálkodás, a posta- és a táviróügyek, a földtulajdon és az állami gazdálkodás felügyeletére. Emellett láthattuk, hogy tanácsadói jogokkal felállt volna egy testület tíz angol, négy muszlim, három keresztény és három zsidó taggal, amire azonban az arabok ellenállása miatt nem került sor. A zsidó közösség saját kormányzatot hozott létre, midőn 1920 őszén 300 tagú zsidó „parlamentet” választottak (*Asszifat Hanivharim*). Ez a tagjaiból megalkotta a Zsidó Nemzeti Tanácsot (*Vaad Leumi*), amelyet a főmegbízott a palesztinai zsidó közösség legfőbb képviselőjeként ismert el. A tanács volt illetékes a palesztinai zsidók fölött a személyi jogállás, a közönségi és a vallási ügyek terén, ezenkívül ajánlásokat fogalmazott meg a brit hatóságoknak a zsidó közönséget érintő kérdéseken. A harmadik hatalmi tényező a londoni központú nemzetközi Cionista Szervezet volt, melynek számos hivatala a Közel-Keleten működött *Palesztinai Cionista Végrehajtó Bizottság* (PCVB) összefoglaló néven.⁴⁰ Tagjai egy-egy területért voltak felelősök: politikai ügyek, bevándorlás, oktatás, ipar, egészségügy, közmunkák. Az időnként „kormányként” emlegetett PCVB a londoni Cionista Szervezet politikáját követte, és együttműködött a mandatori hatalommal. Ha a PCVB és a főmegbízott kormányzata vitába keveredett, a Cionista Szervezet hatékonyabban tudta meggyőzni a brit kormányt vagy az alsóházat a cionista álláspont helyességéről, mint ahogy a kül- vagy a gyarmatügyi miniszter a főmegbízott érdekében tette ugyanezt.⁴¹

A negyedik kormányzat Palesztina lakosságának túlnyomó többségét reprezentálta volna, az arab muszlimokat és keresztényeket. Az arab előkelők, köztük a két legtekintélyesebb familia, a Huszeinik és a Nasasibik, kezdetben annak a véleményüknek adtak hangot, hogy arab Palesztinának Szíriához kell tartoznia, de miután Fejszalt elűzték Damaszkuszból, megváltoztatták az álláspontjukat. Az 1920 decemberében Haifán megtartott Arab Kongresszus megalakította a már említett Arab Végrehajtó Bizottságot Músza Kázim al-Huszeini elnökletével. Habár az AVB megpróbált ellenpárja lenni a PCVB-nek, sohasem rendelkezett akkorra pénzforrások felett. A britek ezenkívül 1921-ben létrehozták a már ugyancsak említett Legfelsőbb Muszlim Tanácsot az iszlám vallási ügyek, a kegyes alapítványok és a muszlim bíróságok felügyeletére. Az LMT ennek révén jelentős hatalmi tényező volt, nem véletlen, hogy elnöke, Háddzs Amin al-Huszeini a legfontosabb muszlim politikussá vált Palesztinában.

1922 augusztusában London bejelentette a Palesztina számára kibocsátott „alkotmányt”, melynek egyik pontja vegyes Törvényhozó Tanács felállítását irányozta elő választott és kinevezett tagokból. Mikor kiderült, hogy a rendelet nem teszi lehetővé az arab többséget a tanácsban belül, a Palesztinai Arab Kongresszus egyhangúlag bojkottálta a Törvényhozó Tanács megválasztását. Mivel az arab lakosság nem vett részt a referendumon, a választás kudarcba fulladt. 1923-ban a Whitehall új tervvel állt elő, amelynek értelmében a tanács immáron arab többségű lett volna, de a Kongresszus vezetése ezt az ajánlatot is visszautasította, így az egész kezdeményezés végleg lekerült a napirendről. Néhány hónappal később visszautasították az Arab Ügynökség létrehozását is, mely ellensúlyozhatta volna a PCVB-t, s mindezt azért, hogy a mandatori hatóságokkal való együttműködés által ne kelljen utólagosan ratifikálniuk a Balfour-deklarációt. Hasonló volt a helyzet a szakszervezeti mozgalommal kapcsolatosan is. A zsidók 1920 decemberében Haifán megalapították a Zsidó Munkások Általános Szövetségét (*Hisztadrút*), mely minden iparágban képviseltette magát, a zsidó munkásság mintegy háromnegyedét tömörítette, s hatékony érdekképviseletet jelentett a számukra. Főtitkárává egy év múltán David Ben Guriont választották meg,⁴² aki így fogalmazta meg a nacionalista szakszervezet feladatát: „Nemcsak arról van szó, hogy megszervezzük a munkásosztályt, de arról is, hogy megteremtjük, kialakítsuk, átültessük Palesztinába!”⁴³ Vagyis a dolgozók

védelve mellett a cionista kolonizációt tekintette legfőbb céljának. A taglétszám a kezdeti 4400-ról 1922-ben 8400-ra, 1927-ben pedig 25 ezerre növekedett. Az arab munkaerő ellenben teljesen szervezetlen maradt, mivel nem jutottak el a kulturális és politikai fejlődés olyan fokára, hogy az etnikai alapon szervezett Hisztadrúthoz hasonló szakszervezet hozzanak létre. A két világháború között ez is hozzájárult az arab munkásokkal szemben megnyilvánuló diszkriminációhoz, ami további keserűséget okozott, s növelte a körükben a zsidóellenességet.

Azáltal, hogy visszautasították a brit javaslatokat, melyek arra irányultak, hogy a cionistákkal párhuzamos képviselői struktúrákkal ruházzák fel az arab közösséget, a palesztinai nemzeti mozgalom képtelen volt megvetni egy ellen-nemzeti otthon alapjait. Látna a különféle kormányzati kezdeményezések sorozatos elvetését, Samuel azt indítványozta a gyarmatügyi minisztériumnak, hogy hagyjon föl az arabokkal folytatott tárgyalásokkal, amit Londonban meg is fogadtak. Ennek az lett a következménye, hogy Palesztinát kizárólag brit tisztviselők irányították a későbbiekben. A mandátumi igazgatásban való arab részvétel, az arab önkormányzatiság fejlődése, az arab–zsidó együttműködés lehetetlenné vált.

A palesztinai arab nacionalisták intranszigiens magatartása lehetetlenné tett minden arab–zsidó kiegyezést. Meggyőződtek arról, hogy csakis így biztosíthatják a maguk számára a Palesztina feletti uralmat. Ebben a meggyőződésben persze csalódnuk kellett, de a későbbi nemzedékek számára bebizonyosodott, hogy a cionistáknak a brit védelemben és jóakarásban való reménye is csalfa remény. London politikája ugyanis rövidesen az arabok felé mozdult el. Mint ahogy a közösségek közötti erőszak minden egyes későbbi kiéleződése után, Nagy-Britannia olyan engedményekre vonatkozó ígéreteket tett, amelyekkel az arab lakosságot akarta lecsillapítani, miközben a köztes időszakban folytatott ambivalens politikája lehetővé tette a palesztinai zsidó közösség, a *jisuv* gyors fejlődését.⁴⁴

Jegyzetek

¹ A szakirodalomban többféle adat van forgalomban. Fisher 550 ezer muszlimot, 70 ezer keresztényt (összesen 620 ezer arabot) és 50 ezer zsidót említ. Sydney Nettleton Fisher (1960): *The Middle East. A History*. Routledge & Kegan Paul Ltd, London. 427, 431. A korabeli brit becslések ugyanakkor 583 ezer muszlimról, 84 ezer keresztényről és 79 ezer zsidóról szólnak. Harry Charles Luke és Edward Keith-Roach (szerk. 1922): *The Handbook of Palestine*. Macmillan and Co., London. 33.

² E. L. Woodward és Rohan Butler (szerk. 1952): *Documents on British Foreign Policy 1919–1939. First Series*. 4. k. H. M. Stationery Office, London. 347.

³ League of Nations: *Mandate for Palestine together with a Note by the Secretary-General Relating to its Application to the Territory Known as Trans-Jordan, under the provision of Article 25*. Presented to Parliament by Command of His Majesty, December, 1922. Cmd. 1785. His Majesty's Stationery Office, London. 2. Churchill Archive Center (www.churchillarchive.com), CHAR 2/317.

⁴ Sir Ronald Storrs (1937): *Orientations*. Nicholson & Watson, London. 354.

⁵ Woodward és Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy...* i. m. 364.

⁶ A King–Crane-bizottság javaslatai Szíriáról és Palesztináról. Párizs, 1919. augusztus 28. Lugosi Győző (szerk. 2006): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan, Budapest. 64–69.

⁷ Philip Graves (1923): *Palestine, the Land of Three Faiths*. Jonathan Cape, London. 52.

⁸ Yael Zerubavel (1991): The Politics of Interpretation. Tel Hai in Israel's Collective Memory. *AJS Review*, 16. évf., 1–2. sz. (tavasz–nyár) 133–160. DOI: [10.1017/s0364009400003147](https://doi.org/10.1017/s0364009400003147)

⁹ Működött an-Nádi néven egy szervezet Damaszkuszban is, s úgy tűnik, a két csoport között szoros lehetett a kapcsolat. A jeruzsálemi székhelyű társaság elnöke kezdetben az az Amin al-Huszeini volt, aki a két világháború közötti Palesztina történetében nagyon komoly szerepet játszott. A szervezetek korai történetéről részletesen lásd Eliezer Tauber (1995): *The Formation of Modern Syria and Iraq*. Routledge, Abingdon. 95–114. DOI: [10.4324/9781315036069](https://doi.org/10.4324/9781315036069)

¹⁰ Woodward és Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy...* i. m. 364.

¹¹ Howard M. Sachar (1970): *The Emergence of the Middle East: 1914–1924*. Allen Lane The Penguin Press, London. 390.

- ¹² Graves: *Palestine, the Land of Three Faiths*. i. m. 115.
- ¹³ A Hásimita-családból származó Huszein mekkai emír 1916-ban arab felkelést robbantott ki az oszmánok ellen, célja a közel-keleti egységes arab királyság megalapítása volt. Fiát, Feiszalt 1920 elején az arab nacionalisták – elutasítva a franciák mindennemű követelését – Szíria királyává kiáltották ki. Feiszal bátyja, Abdallah pedig később Transzjordánia uralkodója lett.
- ¹⁴ Makai György (1973): *Izrael Állam és a cionizmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 85.
- ¹⁵ Chaim Weizmann (1949): *Trial and Error. The Autobiography of Chaim Weizmann*. I. Harper & Brothers, New York. 254.
- ¹⁶ Storrs: *Orientalism*. i. m. 347.
- ¹⁷ Richard Meinertzhagen (1959): *Middle East Diary, 1917–1956*. Cresset Press, London. 81–82.
- ¹⁸ Brendan McKay: *The Palin Commission Report*.
http://cs.anu.edu.au/~bdm/yabber/yabber_palin.html, letöltés: 2015. március 26. A jelentés értékelését lásd Sahar Huneidi (2001): *A Broken Trust. Herbert Samuel, Zionism and the Palestinians*. I.B. Tauris, London. 35–38.
- ¹⁹ Woodward és Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy...* i. m. 13. k. 284.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ Sir Herbert Samuel and Palestine. Letter to the Editor. *Spectator*, 1920. július 2.
- ²² Tom Segev (1999): *One Palestine, Complete. Jews and Arabs Under the British Mandate*. Henry Holt, New York. 156. A tervezett amnesziáról a Churchillnek küldött június 4-i bizalmas levelében számolt be. CHAR 16/47A-B.
- ²³ Norman Bentwich (1932): *England in Palestine*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Company, London. 413. Idézi Sachar: *The Emergence of the Middle East...* i. m. 395.
- ²⁴ Fisher: *The Middle East. A History*. i. m. 431.
- ²⁵ Meinertzhagen: *Middle East Diary, 1917–1956*. i. m. 98.
- ²⁶ Rashid Khalidi (2010): *Palestinian Identity. The Construction of Modern National Consciousness*. Columbia University Press, New York. 165.
- ²⁷ Sachar: *The Emergence of the Middle East...* i. m. 398.
- ²⁸ Az erre vonatkozó kormányzati dokumentumokat lásd: CHAR 17/15.
- ²⁹ (1921): *Palestine. Disturbances in May 1921. Reports of the Commission for Inquiry with Correspondence Relating Thereto*. Cmd 1540. His Majesty's Stationery Office, London. 27, 60.
- ³⁰ Uo. 44.
- ³¹ „A Megbízott Hatalom felelős lesz a brit kormány 1917. november 2-án kibocsátott s a többi Szövetés Hatalom részéről is elfogadott nyilatkozatának végrehajtásáért, amely jóindulattal viseltetik a Palesztinában megteremtendő zsidó nemzeti otthon gondolata iránt, emellett azonban világosan kijelenti, hogy nem kerülhet sor olyan lépésre, amely a már meglévő nem zsidó palesztinai közösségek polgári és vallási jogait, vagy más országok zsidó lakosságának jogait és politikai helyzetét sértené.” Békeszerződés az Ottomán Birodalommal, Sèvres, 1920. augusztus 10. Lugosi (szerk.): *Dokumentumok...* i. m. 84.
- ³² Veicman 1920. november 23-i levele Churchillnek. CHAR 22/3.
- ³³ Bentwich: *England in Palestine*. i. m. 63–64. Idézi Sachar: *The Emergence of the Middle East...* i. m. 401.
- ³⁴ Woodward és Butler (szerk.): *Documents on British Foreign Policy 1919–1939*. i. m. 4. k. 347.
- ³⁵ Fisher: *The Middle East. A History*. i. m. 431.
- ³⁶ A Churchill-féle Fehér Könyv. W. Churchill brit gyarmatügyi miniszter nyilatkozata kormánya palesztinai politikájáról, 1922. június. Lugosi (szerk.): *Dokumentumok...* i. m. 96–99.
- ³⁷ A küldöttség ezenkívül követelte, hogy ne a Balfour-nyilatkozat legyen a tárgyalások alapja. Vö. A Palesztinai Arab Delegáció 1922. február 21-i levele a gyarmatügyi miniszternek. In: *Palestine. Correspondence with the Palestine Arab Delegation and the Zionist Organisation*. Presented to Parliament by Command of His Majesty. June, 1922. Cmd. 1700. His Majesty's Stationery Office, London, 1922. 4. CHAR 2/317.
- ³⁸ League of Nations: *Mandate for Palestine together with a Note by the Secretary-General Relating to its Application to the Territory Known as Trans-Jordan, under the provision of Article 25*. Presented to Parliament by Command of His Majesty, December, 1922. Cmd. 1785. His Majesty's Stationery Office, London. CHAR 2/317.
- ³⁹ Meinertzhagen: *Middle East Diary, 1917–1956*. i. m. 134.
- ⁴⁰ 1929-ben átnevezték, innentől Palesztinai Zsidó Ügynökség néven volt ismeretes.
- ⁴¹ Fisher: *The Middle East. A History*. i. m. 429–430.
- ⁴² Zachary Lockman (1996): *Comrades and Enemies. Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906–1948*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles. 16.
- ⁴³ Makai: *Izrael Állam és a cionizmus*. i. m. 147–148.
- ⁴⁴ A palesztinai nemzeti mozgalom brit mandátum alatti fejlődéséről lásd Yehoshua Porath (1974): *The Emergence of the Palestinian-Arab National Movement 1918–1929*. Franck Cass, London; Uő: *The Palestinian-Arab National Movement 1929–1939*. Franck Cass, London, 1977.